

УДК 37.032:371.13:316.723

МИСТЕЦЬКІ СУБДИСЦИПЛІНИ ПЕДАГОГІКИ В РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Олена Отич,

*доктор пед. наук, професор, завідувач відділу педагогічної естетики та етики
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України*

Стаття присвячена одній із найважливіших проблем сучасної педагогіки – розвитку особистості, який по-різному розглядається в контексті різних мистецьких педагогічних субдисциплін. Утворившись шляхом взаємопроникнення педагогіки й мистецтва, ці субдисципліни мають і спільні, і відмінні змістові та структурні особливості, що виявляються в концептуальних засадах і визначають напрями розвитку особистості майбутнього вчителя.

Ключові слова: особистісний розвиток, майбутній учитель, мистецькі субдисципліни педагогіки, мистецька педагогіка, педагогіка мистецтва, арт-педагогіка.

Освіта – це соціальний інститут, головною метою функціонування якого є навчання, виховання та розвиток особистості, удосконалення її здібностей і поведінки, що забезпечує досягнення нею соціальної зрілості й індивідуального зростання [6, с. 332], іншими словами – формування її соціального обличчя [5, с. 614]. У зв'язку з цим академік С. Гончаренко розглядає освіту як «захист людини проти сил, що «знеособлюють» її, [6, с. 333] й виокремлює три головні функції освіти: людинотворчу, технологічну та гуманістичну [5, с. 614].

Основні вимоги до змісту й організації освітнього процесу в Україні відображені у Національній доктрині розвитку освіти, де зазначено, що держава повинна забезпечувати підготовку кваліфікованих кадрів з урахуванням світових тенденцій освіти впродовж життя, соціально-економічних, технологічних та соціокультурних змін; формувати в педагога потребу і здатність до неперервної самоосвіти, професійного й особистісного розвитку [9, с. 278]. Таким чином, уже сам зміст цього документа засвідчує, що *розвиток* виступає ключовим поняттям загальної й професійної педагогіки на початку XXI ст. Саме він визначає стратегічні орієнтири інноваційного поступу сучасної освіти.

У словниках та іншій довідковій літературі поняття «розвиток» тлумачиться як характеристика якісних змін об'єктів, поява нових форм буття, інновацій та нововведень, пов'язаних із перетворенням внутрішніх і зовнішніх зв'язків цих об'єктів і явищ та переходом їх до нових стани, які ніколи не повторюють з абсолютною точністю ті стани, що вже здійснилися [1, с. 847–848; 11, с. 283].

Стосовно людини ідея розвитку пов'язується передусім з якісними змінами і зростанням її особистості.

Зокрема, М. Бердяєв розумів розвиток особистості як її духовне піднесення засобами навчання й виховання; В. М'ясищев – як процес утворення зв'язків особистості із дійсністю, що поступово ускладнюються, збагачуються, поглиблюються, становлячи собою потенціал спілкування та взаємодії особистості з соціумом. Л. Віготський визначав розвиток особистості як неперервний процес її саморуку, що відбувається в часі циклічно й реалізується через нерівномірні та непропорційні зміни окремих її аспектів, внаслідок чого й виникають різноманітні особистісні новоутворення [4]. А. Адлер вважав розвиток особистості динамічним прагненням цілісного самоузгодженого індивіда до вивершеності, досконалості й гармонії [12, с. 167–168]. У цьому його ідеї до певної міри збігалися з поглядами на цей процес К. Юнга, який розглядав розвиток особистості як її самореалізацію засобом врівноваження та інтегрування всіх її аспектів навколо її самості [12, с. 199–200]. У соціально-когнітивній концепції розвитку особистості А. Бандури та Дж. Роттера акцентується важливість емоційного фону, на якому він відбувається, і надається велика увага засобам створення в людини піднесеного настрою. Нам імпонує ця ідея, оскільки вона, на нашу думку, акцентує увагу на естетичних засадах розвитку особистості й слугує усвідомленню педагогами та науковцями значення в цьому процесі тріади категорій естетики (піднесеного – низького, прекрасного – потворного, комічного – трагічного), а також ролі мистецтва як соціально схвалюваного засобу розвитку особистості, який завдяки поєднанню гедоністичної й катарсисної функцій сприяє емоційному піднесенню людини й полегшує їй процес інтеріоризації морально-естетичного, соціального й професійного до-

свіду, набутого нею в минулому самостійно та запозиченого з художніх творів.

Вбачаючи в мистецтві засіб формування «нової людини, яка необхідна суспільству, – людини процесуальної, креативної, імпровізуючої, відважної й автономної, яка довіряє самій собі» [13], А. Маслоу акцентує увагу на суб'єктивних чинниках розвитку особистості засобами мистецтва, що уможливають їй вихід за межі однозначного «вірно – не вірно» і залишають її «саму по собі, з її особистими здобутками та тривогами, власними стереотипами та суб'єктивними баченнями» [13]. Саме вони, на думку психолога, створюють сприятливі умови для самопрояву й творчого зростання особистості» [13]. У зв'язку з цим А. Маслоу розглядає навчання за допомогою мистецтва не лише в аспекті художньо-естетичного розвитку, а й як різновид психотерапії, техніку творчого зростання, що актуалізує глибинні творчі можливості особистості, допомагаючи їй мужніти, зміцнюватися, зростати та вдосконалюватися [13].

Грунтуючись на цих позиціях видатного психолога, вважаємо мистецтво важливим педагогічним резервом, спроможним значно підвищити ефективність формування та розвитку особистості.

І в цьому зв'язку хочемо наголосити на невичерпних можливостях, якими володіють у цьому процесі мистецькі субдисципліни: **мистецька педагогіка, педагогіка мистецтва та арт-педагогіка** (схема 1).

Виникнення цих субдисциплін зумовлене актуалізацією в сучасній педагогіці ідей необхідності забезпечення аксіологічної, акмеологічної й творчої спрямованості освіти на засадах інтеграції мистецтва й наукових теорій навчальних дисциплін з метою сприяння становленню особистості в рідчій гуманістичної, культуровідповідної науково-педагогічної традиції.

Утворившись на основі творчої взаємодії педагогіки й мистецтва, мистецькі субдисципліни педагогіки відрізняються між собою за змістом і характером зв'язків між цими базовими складовими, домінуючою роллю однієї з них та співвідношенням їх у змісті субдисципліни. Ці фактори визначальним чином зумовлюють сутність, концептуальні засади та соціально-педагогічне значення кожної з мистецьких субдисциплін педагогіки.

Так, **мистецька педагогіка** як теорія і практика художньо-естетичного виховання та опанування особистістю мистецтва, досліджує проблеми загальної та професійної освіти в галузі мистецтва. Вона охоплює такі

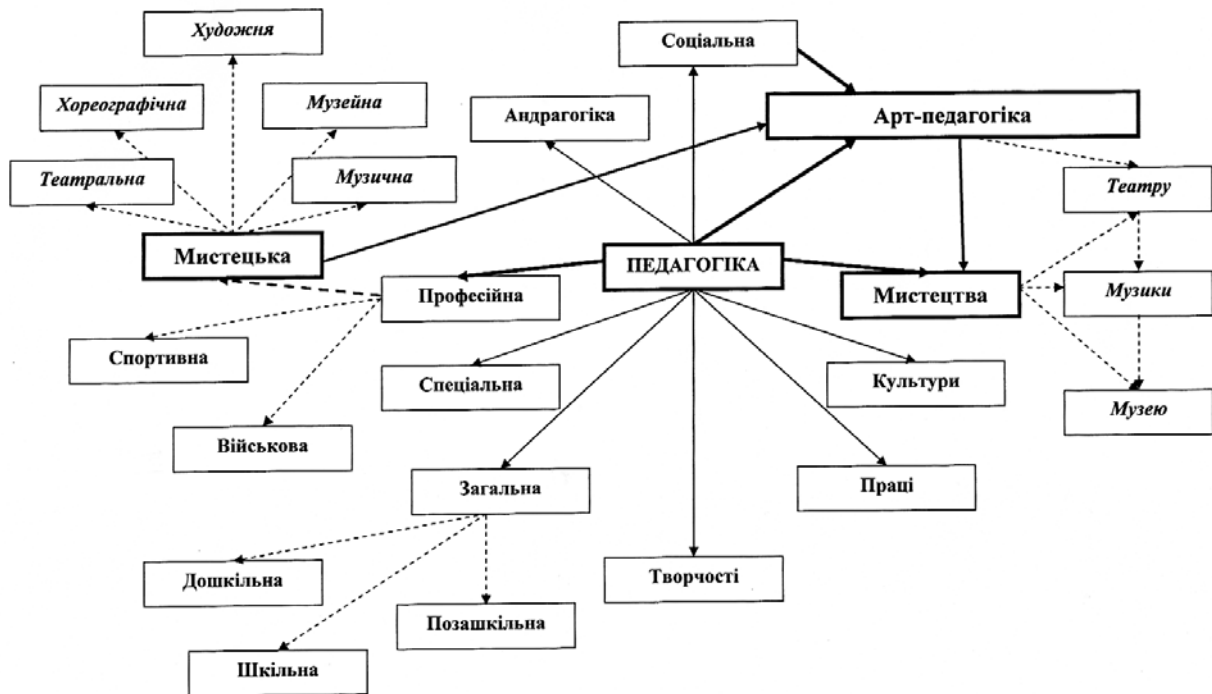

Схема 1. Мистецькі субдисципліни в системі педагогічних наук

складові: музична, художня, театральна, хореографічна, музейна педагогіка тощо й забезпечує реалізацію таких напрямів освітньої діяльності, як «мистецька едукація» та «виховання для мистецтва» (ці терміни поширені в Польщі й розмежовуються з «освітою та вихованням через мистецтво»). Виступаючи самостійною галуззю професійної педагогіки (подібно до військової, спортивної та інших педагогік), мистецька педагогіка спрямовується на професійну підготовку фахівців у галузі мистецтва, що здійснюється в навчальних закладах культури й мистецтва різних типів і рівнів акредитації (академіях, консерваторіях, училищах тощо).

Педагогіка мистецтва як узагальнення всіх потенціалів мистецтва (людинотворчого, культуротворчого, художньо-творчого, життєтворчого, творчо-розвивального) [10, с. 356–376], є наукою про використання цих потенціалів у загальній та професійній освіті з метою загального й творчого розвитку особистості в процесі практичної педагогічно-мистецької діяльності. Подібно до педагогіки культури С. Гессена, педагогіки праці Т. Новацького та інших педагогічних субдисциплін, педагогіка мистецтва досліджує методологічні, теоретичні та методичні проблеми навчання, виховання, формування та розвитку особистості засобами мистецтва (тобто «через мистецтво») й розробляє естетичні, етичні, культурологічні, аксіологічні та акмеологічні засади цього процесу. При цьому вона спрямовується на створення науково-педагогічного супроводу не лише для реалізації художньо-естетичного чи художньо-творчого напрямів розвитку, а й сприяє підвищенню ефективності здійснення всіх інших його напрямів (інтелектуального, морального, духовного, фізичного тощо). Тому в контексті педагогіки мистецтва *мистецтво* виступає **основою** гуманізації сучасної освіти; **чинником** соціалізації та індивідуалізації особистості, **детермінантою** її етнічної, національної та соціокультурної ідентифікації; **компонентом** змісту освіти, **засобом** навчання, виховання та розвитку особистості; елементом освітнього та естетичного **середовища**.

Арт-педагогіка як новий, педагогічний напрям арт-терапії [7, с. 100–102] є теорією і практикою залучення особистості до спілкування з мистецтвом з метою її гармонізації, психокорекції та соціалізації в контексті триади «природа – особистість – соціум» [7, с. 101]. Це відбувається на основі утворення конструктивного союзу вихованця й мистецтва в процесі сприймання ним мистецьких творів, ознайомлення з основами художньої культури та залучення до самостійної й колективної художньо-творчої діяльності, в якій він вільно самовиражає свій внутрішній стан [2, с. 248].

Оскільки арт-педагогіка нерідко застосовується у практичній освітній діяльності під час роботи з дітьми з особливими потребами, складнощами в соціалізації та спілкуванні, то в її змісті особливої ваги набувають психокорекційні, психотерапевтичні, саногенні, соціально-психологічні й соціально-педагогічні аспекти, що зумовлює більшу увагу до цієї субдисципліни в Україні з боку психологів, аніж педагогів, і дозволяє, на нашу думку, називати її психопедагогікою мистецтва. Утім, арт-педагогіка за своїм змістом і функціями відрізняється і від арт-терапії, і від педагогіки мистецтва, оскільки, по-перше, вона практикується в роботі зі здоровими дітьми, тоді як арт-терапія – з хворими, а по-друге, зміст арт-педагогіки є більш психологічним, тоді як педагогіка мистецтва, враховуючи теоретичні здобутки й положення психології, не робить їх головними компонентами свого змісту, залишаючись у традиційному річищі суто педагогічних субдисциплін.

Мистецькі субдисципліни педагогіки відрізняються між собою за своїми **предметом, метою і завданнями**.

Предметом мистецької педагогіки є мистецька освіта, **педагогіки мистецтва** – загальна і професійна освіта засобами мистецтва, а предметом **арт-педагогіки** – саногенні й психокорекційні аспекти загальної та професійної освіти на основі використання мистецтва.

Метою мистецької педагогіки є загальна та професійна мистецька освіта та художньо-естетичне виховання особистості. Метою **педагогіки мистецтва** – не професійне оволодіння мистецтвом, а використання його з метою розв'язання загальнопедагогічних завдань, сприяння гуманізації сучасної освіти та реалізації її культуротворчого, людинотворчого й розвивального потенціалів. Мета **арт-педагогіки** полягає в забезпеченні психологічної комфортності та саногенності освітнього процесу, гармонізації особистості вихованця засобом залучення його до індивідуальної чи колективної мистецької діяльності, в якій він наслідую педагога й вільно самовиражає себе.

Завдання мистецької педагогіки – підготовка особистості до аматорської та професійної мистецької діяльності, оволодіння її технікою й технологією.

Педагогіка мистецтва, не маючи спеціальної мистецької та художньо-естетичної спрямованості, розглядає мистецьку діяльність як засіб цілісного розвитку особистості на аксіологічних, культурологічних, естетичних і етичних засадах. Вона робить акценти в процесі оволодіння учнями чи студентами мистецькою творчістю не на технічному їх вишколі, а на реалізації за допомогою мистецтва змісту й завдань певної навчальної дисципліни, залученні учнів і студентів до її опанування в найбільш

природний та зручний для них спосіб, що дозволяє підвищити їхню активність у навчанні, розвинути пізнавальний інтерес, зацікавити в оволодінні змістом навчального предмета, залучити їх до самостійної роботи за власним бажанням; сприяти особистісному та професійному зростанню тощо. А це, своєю чергою, забезпечує ефективність розв'язання практичних навчально-виховних завдань і реалізації надзавдання, поставленого педагогом у процесі загальноосвітньої та професійної підготовки учнівської і студентської молоді.

Завдання **арт-педагогіки** полягають у сприянні вихованцям у самопізнанні, самоприйнятті, самовираженні та самореалізації [7, с. 100]; дослідженні й гармонізації тих сторін їхнього внутрішнього світу, для вираження яких слова не підходять [3, с. 7] або їх не достатньо.

Означені відмінності у змісті, меті й завданнях педагогічних мистецьких субдисциплін можна виразити, на нашу думку, у двох різних термінах: 1) звичному «*мистецько-педагогічна діяльність*», тобто діяльність щодо цілеспрямованого опанування мистецтва з метою мистецької освіти й художньо-естетичного виховання учнів і студентів; 2) «*педагогічно-мистецька діяльність*» – тобто діяльність, спрямована на розв'язання загальнопедагогічних, психотерапевтичних і психокорекційних завдань на основі використання мистецтва. Така діяльність сприяє перетворенню навчального заняття на особисто значущу й радісно очікувану подію і для учнів чи студентів, і для самого педагога. Саме на ній ґрунтується макаренківський педагогічний принцип «завтрашньої радості», який активно використовують арт-педагоги, – адже вони обстоюють думку, що урок має перетворитися на спільне переживання, фрагмент щасливого життя, прожитого вихованцями разом із педагогом [8, с. 89–95].

Мистецькі субдисципліни педагогіки відрізняються між собою також за **методологічними засадами**. Так, **мистецька педагогіка** ґрунтується, за визначенням О. Рудницької, на основі філософії мистецької освіти; методологічною основою **педагогіки мистецтва** виступає, на нашу думку, філософія освіти; а **арт-педагогіки** – філософія та психологія мистецтва й психофізіологія.

Загальнонаукова методологія охоплює принципи: поліхудожності, інтеграції (Б. Юсов); діалогічності, довершення навчальної дії виховною, урізноманітнення видів і форм діяльності учнів в організації педагогічної взаємодії, залежності розвитку особистісних якостей від створення педагогічних ситуацій, емоційної насиченості навчально-виховного процесу, спонукання до творчого самовираження (О. Рудницька); цілісності, культуровідповідності, естетичної спрямованості, індивідуалізації, рефлексивності (Г. Падалка).

Для **педагогіки мистецтва** загальнонаукову методологію утворюють **принципи**: опори на художній образ, міждисциплінарності, інтеграції мистецького та загальноосвітнього компонентів змісту освіти в загальноосвітній школі й мистецького та професійно-педагогічного – у змісті професійної підготовки майбутніх педагогів; єдності раціонально-логічного, емоційно-почуттєвого й творчого; педагогічної гармонії; педагогічної калікогратії; краси педагогічної дії; мажорного тону та синтонічності спілкування; естетизації освітнього середовища; поетизації та романтизації навчально-виховного процесу й педагогічної діяльності (Ш. Амонашвілі, М. Чембержі); педагогічно-творчої спрямованості взаємодії учнів і студентів з мистецтвом; педагогічної виразності; образності викладу навчального матеріалу тощо.

Основними **принципами арт-педагогіки** є: толерантне сприйняття вихованців; позитивне мислення про учня; опора на визнання унікальності кожного вихованця; безпека й конфіденційність; спонтанність творчості; імпровізація тощо [8, с. 89–95].

Конкретно-науковою методологією мистецьких субдисциплін педагогіки виступає сукупність принципів, методів дослідження та процедур, застосовуваних у конкретній мистецько-педагогічній чи педагогічно-мистецькій галузі або в галузі арт-педагогіки та арт-терапії. Методологічні засади цього рівня реалізуються в методології конкретного різновиду **мистецької педагогіки** (музичної, художньої, театральної, хореографічної, музейної педагогіки тощо); **педагогіки мистецтва** (педагогіки музики, образотворчого мистецтва, театру, танцю, музею тощо); **арт-терапії** (музикотерапії, малюнкової терапії й психомалюнка, драматерапії й психодрами, танцювальної терапії тощо).

Функції мистецьких субдисциплін педагогіки, на нашу думку, є спільними, але у кожній із цих субдисциплін є своя сфера їх реалізації. Зокрема, **науково-теоретична функція**, що передбачає опис, пояснення, систематизацію та узагальнення наукових фактів стосовно використання педагогічного потенціалу мистецтва в освіті, по своєму реалізується в мистецькій освіті, загальній і професійній освіті та арт-педагогічній практиці.

Конструктивно-технічна функція реалізується в процесі визначення цілей як мистецько-педагогічної, так і педагогічно-мистецької й арт-педагогічної діяльності, а також при виявленні оптимальних умов їх організації й здійснення.

Прогностична функція полягає в аналізі та прогнозуванні змін у функціонуванні мистецтва в різних галузях освіти, що досліджуються відповідними мистецькими субдисциплінами педагогіки.

Значні відмінності спостерігаються також серед **методів**, що визнаються провідними в цих субдисциплінах.

Так, для **мистецької педагогіки** найбільш характерними є методи: показу, художнього вправлення, виконання етюдів, ескізного опрацювання художнього твору, варіативної розробки художнього матеріалу, вербалізації художнього змісту образів, демонстрації художніх творів, художнього ілюстрування словесних пояснень (Г. Падалка).

Для **педагогіки мистецтва** провідними є методи: художньо-дидактичний (Я. Мамонтов), педагогічного малювання (К. Ушинський), педагогічної драматизації (С. Фейгін), педагогічної візуалізації (Ю. Азаров), педагогічної імпровізації (вербальної, музичної, ритмічної тощо), педагогічного інтонування (А. Макаренко, Д. Вагапова), творчих проєктів і завдань на мистецькому матеріалі (Л. Петрушевська, Г. Гребенюк) тощо.

Основними методами **арт-педагогіки** можна назвати методи творчого самовираження, ігровий метод, спонтанне малювання, фізвокаліз (О. Попов) тощо.

Означені методи мистецьких субдисциплін педагогіки слугують для реалізації самостійних і відмінних між собою **напрямів розвитку** особистості на основі використання мистецтва:

- > художньо-естетичного розвитку особистості й професійного розвитку митця в певній мистецькій галузі (*мистецька педагогіка*);
- > загального і професійного розвитку особистості (*педагогіка мистецтва*);
- > гармонійного розвитку та самоактуалізації особистості (*арт-педагогіка*).

Незважаючи на викладені вище відмінності у змісті й концептуальних засадах мистецьких субдисциплін педагогіки, вони виконують спільну **соціокультурну місію** формування та розвитку особистості, становлення її творчої індивідуальності та перетворення учасників навчально-виховного процесу на суб'єктів власної навчальної діяльності й життєтворчості. Ці субдисципліни спрямовують учених-педагогів на проведення цілісних досліджень з різноманітних педагогічних проблем на широкій міждисциплінарній основі із застосуванням холистичного, інтегративного та культурологічного підходів і цим сприяють формуванню особистості як людини культури, вдосконаленню теорії і практики педагогічної мистецької діяльності та переходу від педагогіки знань і педагогіки вимог до педагогіки особистості, що ґрунтується на естетичних і етичних засадах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абушенко В. Л. Развитие // Всемирная энциклопедия : Философия / глав. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов.

– М. : АСТ, Мн. : Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.

2. Арт-педагогика и арт-терапия в специальном образовании : учеб. / Е. А. Медведьева, И. Ю. Шевченко, Л. Н. Комисарова, Т. А. Добровольская. – М. : Изд. центр «Академия», 2001. – 248 с.

3. Вознесенська О. Особливості арт-терапії як методу / О. Л. Вознесенська // Психолог. – 2005. – № 39. – С. 7.

4. Выготский Л. С. Лекции по педологии / Л. С. Выготский. – Ижевск, 2001.

5. Гончаренко С. У. Освіта // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

6. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. – вид. 2-ге, випр. і доп. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.

7. Деркач О. О. Арт-педагогіка у контексті оновлення концептуальних засад змісту мистецької освіти / О. О. Деркач // Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей : зб. матеріалів VII Педагогічно-мистецьких читань пам'яті професора О. П. Рудницької / [за ред. О. М. Отич]. – Чернівці : Зелена Буковина, 2010. – С. 100–102.

8. Деркач О. О. Теоретичні та методичні засади використання арт-педагогіки в навчально-виховному процесі початкової школи / О. О. Деркач // Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка: зб. наук. праць. – Луганськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка. – 2010. – № 7 (194). – ч. І. – С. 89–95.

9. Національна доктрина розвитку освіти // Законодавчі акти України з питань освіти / Верховна Рада України. Комітет з питань науки і освіти: офіц. вид. – К. : Парламентське вид-во, 2004. – 404 с.

10. Отич О. М. Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання : теоретичний та методичний аспекти : монографія / О. М. Отич; за наук. ред. І. А. Зязюна. – Чернівці : Зелена Буковина, 2009. – С. 356–376.

11. Развитие // Краткий словарь по философии / под общ. ред. И. В. Блауберга, И. К. Пантина. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1982. – 431 с.

12. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности (Основное положение, исследования и применение) / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер Пресс, 1997. – 608 с.

13. Поклад І. М. Креативність у концепції А. Г. Маслоу / І. М. Поклад; Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України: <http://www.newacropolis.org.ua>